

*mgr Rafał Tuziak*¹

doktorant Kolegium Gospodarki Światowej
Szkoła Główna Handlowa

Nierówności społeczno-ekonomiczne a koncepcje sprawiedliwości dystrybucyjnej Amartyi Kumar Sena i Johna Rawlsa

WSTĘP

John Rawls, amerykański filozof polityczny swoje poglądy zawarł w fundamentalnym dziele pt. *Theory of Justice* [Rawls, 1971]. Amartyia Kumar Sen, amerykański filozof i ekonomista hinduskiego pochodzenia, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie nauk ekonomicznych „za wkład w ekonomię dobrobytu”, swoją koncepcję sprawiedliwości sformułował w dziele *The Idea of Justice* [Sen, 2009]. Wydane na początku lat siedemdziesiątych XX wieku dzieło J. Rawlsa *Theory of Justice* wywołało szeroką dyskusję nie tylko w ramach filozofii polityki, ale także etyki i ekonomii. W tej dyskusji od początku aktywnie uczestniczył A.K. Sen. Doceniał on wkład J. Rawlsa w rozwój teorii sprawiedliwości, będąc jednocześnie bardzo krytycznym wobec rozumienia sprawiedliwości, które ten filozof zaproponował. Krytyka A.K. Sena dotyczyła przede wszystkim problemu jaki aspekt ludzkiego życia należy wziąć pod uwagę przy określaniu sprawiedliwych stosunków społecznych [Kwarciański, 2006, s. 81–106].

Celem niniejszego artykułu jest analiza porównawcza zasadniczych elementów teorii sprawiedliwości dystrybucyjnej J. Rawlsa i A.K. Sena. Podejścia tych autorów do problematyki sprawiedliwości to próby stworzenia teoretycznych podstaw społecznie pożądanego, optymalnego sposobu podziału dóbr we współczesnym społeczeństwie. W artykule przedstawiono istotę sporu wokół przestrzeni sprawiedliwości. Zrekonstruowano krytyczne podejście A.K. Sena do teorii sprawiedliwości J. Rawlsa, uwypuklając problem międzyludzkich różnicowań. Przedstawiono również rozumienie przez obu autorów właściwej przestrzeni sprawiedliwości. Elementy składowe koncepcji teoretycznych J. Rawlsa

---

¹ Adres korespondencyjny: Kolegium Gospodarki Światowej, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, al. Niepodległości 162, 02-554 Warszawa, e-mail: rt55643@doktorant.sgh.waw.pl.

i A.K. Sena zaprezentowano w ujęciu analityczno-porównawczym, podejmując próbę odpowiedzi na pytanie, która koncepcja stwarza większe szanse na sprawiedliwy podział dóbr i ograniczenie skali nierówności społeczno-ekonomicznych.

KONTROWERSJE WOKÓŁ PRZESTRZENI SPRAWIEDLIWOŚCI: DOBRA PIERWOTNE *VERSUS* MOŻLIWOŚCI

Główna oś sporu między A.K. Senem a J. Rawlsem dotyczy tego co jest cechą charakterystyczną (zmienną istotną) w rozważaniach na temat sprawiedliwości. Od wyboru zmiennej istotnej zależy określenie właściwej przestrzeni sprawiedliwości. Według Rawlsa zmienną wyznaczającą przestrzeń sprawiedliwości są dobra pierwotne, na które składają się: wolności i szanse, dochód i bogactwo oraz poczucie własnej wartości. Sen natomiast jest zdania, że dla ustalenia sprawiedliwych stosunków społecznych właściwsze jest odwołanie się do ludzkich możliwości [Kwarciański 2006, s. 83]. Wynika z tego, że adekwatną przestrzenią filozoficznych rozważań nad sprawiedliwością jest przestrzeń ludzkich możliwości. Możliwości należy traktować jako miarę sprawiedliwości dystrybucyjnej [Kwarciański, 2011, s. 113–141]. Zdaniem Rawlsa natomiast jedyną podstawą międzyosobowych porównań, która wyznacza przestrzeń sprawiedliwości są społeczne dobra pierwotne. Sen krytycznie odnosi się do takiego podejścia, wskazując na nieadekwatność dóbr pierwotnych zarówno dla międzyosobowych porównań, jak i dla wyznaczenia właściwej przestrzeni sprawiedliwości. W koncepcji Sena głównym przedmiotem zainteresowania nie są dobra pierwotne jako takie, lecz możliwości ich przekształcania w pożądaną poziom życia. W jego ujęciu dobra pierwotne spełniają wyłącznie rolę środka umożliwiającego osiągnięcie preferowanego przez jednostki życiowego optimum. Poziom życia, zdaniem Sena, nie zależy jedynie od posiadania dóbr pierwotnych, ale także od zróżnicowania ludzi pod względem możliwości realizacji różnych życiowych celów. Zróżnicowania te są spowodowane m.in. wiekiem, płcią lub kalectwem niektórych jednostek. Jednostkowe zróżnicowania determinują możliwości osób przekształcania posiadanych przez nie dóbr pierwotnych w określony poziom życia. Dobra pierwotne nie mogą więc stanowić odpowiedniej, z punktu widzenia potrzeb sprawiedliwości, podstawy porównań między ludźmi. Znacznie bardziej przydatny w tym kontekście jest aspekt ludzkich możliwości, ponieważ skupienie się na nim pozwala uwzględnić istniejące między ludźmi różnice.

Podejście Sena jest zgodne z poglądem głoszącym zróżnicowanie ludzkich celów, ponadto w tym podejściu kładzie się również nacisk na zróżnicowanie możliwości realizacji tych celów. Nie ma więc uzasadnienia zarzut Rawlsa, że Sen krytykuje koncepcję dóbr pierwotnych z poziomu jakiejś całościowej doktryny, przez co koncepcja Sena ma mieć charakter metafizyczny, czyli całościowo-

wej doktryny, a nie polityczny, czyli uznający pluralizm celów [Kwarciański, 2006, s. 96]. Podstawowa teza Sena, że nie należy koncentrować się na dobrach pierwotnych, lecz na możliwościach przekształcania tych dóbr w pożądaną poziom życia dotyczy również teorii, która postuluje pluralizm ludzkich celów, czyli właśnie teorii Rawlsa. Podniesiony przez Sena zarzut o dokonanie przez Rawlsa swego rodzaju „fetyszyzacji” dóbr pierwotnych wydaje się zasadny. Dotyczy on bowiem nie tyle braku rozpoznania celów, do których ludzie dążą, ile braku uwzględnienia różnicowań występujących między osobami.

AMARTYI K. SENA KRYTYCZNE PODEJŚCIE DO TEORII SPRAWIEDLIWOŚCI
J. RAWLSA

Sen formułuje zarzut, że w teorii sprawiedliwości J. Rawls nie docenia faktu, że ludzie pod wieloma względami różnią się między sobą. Niedocenianie tego faktu, według Sena, bierze się stąd, że Rawls przywiązuje zbyt dużą wagę do dóbr pierwotnych, pomijając problem, czy i jak ludzie mogą przekształcać te dobra dla osiągnięcia swoich celów (pożądanego poziomu życia). Teoria Rawlsa jawi się więc jako jednostronna i mało elastyczna, ponieważ nie uwzględnia wielorakiego zróżnicowania ludzi [Kwarciański, 2006, s. 91]. Autor *Idea of Justice* zarzuca Rawlsowi ujmowanie dóbr pierwotnych jako użytecznych samych w sobie, podczas gdy w realiach życia społecznego korzyści z posiadania tych dóbr osiągają konkretne jednostki. Korzyści te powstają jako efekt relacji zachodzącej pomiędzy ludźmi a dobrami pierwotnymi. Dobra są zawsze użyteczne dla kogoś z punktu widzenia realizacji jakiegoś celu. Pomijanie tego faktu powoduje przypisywanie dobrom pierwotnym nadmiernego znaczenia, czyli ich „fetyszyzację” [Kwarciański 2006, s. 91]. Według Sena aspekt „dla kogoś”, czyli odniesienie użyteczności dóbr pierwotnych do człowieka ma kluczowe znaczenie dla określenia sprawiedliwych stosunków społecznych [Sen, 1980]. Jego zdaniem teoria Rawlsa „stanęła w miejscu” skupiając się wyłącznie na dobrach pierwotnych, czyli środkach służących osiągnięciu wolności zamiast na wolności jako takiej, czyli na ludzkich możliwościach [Sen, 2000, s. 106].

Rawls odpiera zarzut „fetyszyzacji” dóbr pierwotnych, stwierdzając, że ich charakterystyka uwzględnia ludzi jako użytkowników tych dóbr. Dobra są rozdzielane obywatelom, czyli wolnym i równym osobom moralnym posiadającym zdolność do poczucia sprawiedliwości oraz zdolność do posiadania własnej koncepcji dobra, czyli celów życiowych. Autor *Teorii sprawiedliwości* konsekwentnie utrzymuje, że tylko dobra pierwotne mogą być podstawą międzyosobowych porównań, ponieważ są one niezbędne do realizacji każdego celu, który obywatele uznają za wartościowy. Aspekt dóbr pierwotnych, będący oczywistym aspektem ludzkiego życia jest dla Rawlsa podstawą ustalania zasad sprawiedliwości.

Rawls twierdzi, że Sen niewłaściwie interpretuje jego teorię sprawiedliwości, ponieważ analizuje krytycznie koncepcję dóbr pierwotnych w ramach jednej całościowej doktryny, czyli swojego podejścia skoncentrowanego na ludzkich możliwościach. W ten sposób ujęcie Sena ma mieć charakter metafizyczny, w przeciwieństwie do koncepcji Rawlsa, mającej według jej autora, charakter polityczny [Kwarciański 2006, s. 92]. Sen odpiesza zarzut „metafizyczności” swojej koncepcji twierdząc, że można przyjmować różnorodność ludzkich celów, tak jak to czyni Rawls w swojej politycznej koncepcji sprawiedliwości, a jednocześnie uważać, że przestrzeń dóbr pierwotnych nie jest ani właściwą przestrzenią sprawiedliwości, ani odpowiednią podstawą międzyosobowych porównań [Sen, 2000, s. 102]. Sen zarzuca, że w teorii sprawiedliwości jako bezstronności nie docenia się znaczenia zróżnicowań warunków ludzkiej egzystencji, a koncentruje się nadmierną uwagę na dobrach pierwotnych.

PROBLEM MIĘDZYLUDEKICH ZRÓŻNICOWAŃ

Formułując zarzut pominięcia przez Rawlsa kwestii międzyludzkich zróżnicowań Sen podkreśla zasadniczą różnicę: (1) między środkami realizacji celów, zaliczając do nich dobra pierwotne a wolnością ich realizacji, czyli posiadanymi możliwościami oraz (2) między wolnością a rzeczywiście zrealizowanymi celami (osiągnięciami) [Sen, 2000, s. 101]. Według Sena różnice między osiąganymi przez ludzi poziomem życia (celami) w sytuacji równego podziału dóbr, mają dwie przyczyny. Pierwsza to różnice między celami, druga to różnice między jednostkami. Zróżnicowania międzyludzkie występują powszechnie i mają zasadnicze znaczenie ponieważ „ludzie różnią się między sobą i to różnią się na wiele sposobów. Jedną z różnic dotyczy celów i dążeń (...). Ale jest jeszcze inna ważna różnorodność – dotycząca umiejętności przekształcania zasobów w wolności. Różnice związane z płcią, wiekiem, wyposażeniem genetycznym i wieloma innymi cechami przekładają się na wyraźne zróżnicowanie możliwości zagwarantowania sobie wolności, nawet gdy dysponujemy tym samym zestawem dóbr pierwotnych” [Sen, 2000, s. 106].

Rawls odpowiadając na zarzut Sena nieuwzględniania w teorii sprawiedliwości jako bezstronności międzyludzkich zróżnicowań przy jednoczesnym koncentrowaniu się na środkach (dobrach pierwotnych), wyróżnia cztery rodzaje występujących między ludźmi różnic. Są to: (1) różnice w zdolnościach i umiejętnościach moralnych, (2) różnice w zdolnościach i umiejętnościach fizycznych (choroby, kalectwo itp.), (3) różnice w koncepcjach dobra przyjętych przez ludzi oraz (4) różnice w gustach i preferencjach [Rawls, 1998, s. 257]. Następnie Rawls stwierdza, że przy założeniu, iż wszyscy ludzie mają zdolność do bycia normalnymi, kooperującymi członkami społeczeństwa i przy respektowaniu zasad sprawiedliwości (z ich zestawem dóbr pierwotnych) żadna z różnic mię-

dzy obywatelami nie jest niesprawiedliwa i nie powoduje niesprawiedliwości [ibidem]. Problem zróżnicowań zdolności i umiejętności fizycznych (choroby, upośledzenia), których przykłady Sen wielokrotnie przywoływał w swoich krytycznych analizach, zdaniem Rawlsa, nie stanowią ograniczeń i trudności z punktu widzenia sprawiedliwości, ponieważ można starać się go rozwiązać na dalszych etapach następujących po ustaleniu zasad sprawiedliwości, np. w fazie ustawodawczej. Pluralizm koncepcji dobra (celów) nie jest na gruncie teorii sprawiedliwości jako bezstronności żadnym problemem, ponieważ jest jednym z jej fundamentalnych założeń. Różnice w gustach i preferencjach też nie są istotne, ponieważ ludzie z założenia sami odpowiadają za dokonane przez siebie wybory [Kwarciański, 2006, s. 97].

Nieuwzględnianie przez Rawlsa międzyludzkich zróżnicowań ma, zdaniem Sena, dowodzić braku elastyczności koncepcji sprawiedliwości jako bezstronności. Rawls odpiera ten zarzut wskazując na cechy indeksu dóbr pierwotnych. Podkreśla, że: (1) nie są one określone szczegółowo w sytuacji pierwotnej, (2) dochód i bogactwo jako dobra pierwotne nie są tożsame z osobistym dochodem i bogactwem, ludzie mają nad nimi częściową kontrolę zarówno jako indywidualne osoby, a także jako członkowie stowarzyszeń i grup społecznych, (3) indeks dóbr pierwotnych to w istocie zestaw oczekiwań dotyczących dóbr pierwotnych [Kwarciański, 2006, s. 98]. Szczegółowa charakterystyka wymienionych cech dóbr pierwotnych dokonana przez Rawlsa ma, jego zdaniem, świadczyć o wystarczającej elastyczności teorii sprawiedliwości jako bezstronności. Pozwala ona uwzględniać szczegółowe informacje dotyczące jednostek w toku kolejnych faz ustanawiania zasad sprawiedliwości. Ponadto jego teoria traktuje każdego człowieka jako integralną część społeczności, która powinna chronić jednostkowe uprawnienia. Indeks dóbr pierwotnych jest z kolei jedynie zestawem równych oczekiwań dotyczących owych dóbr, a nie rzeczywiście zrealizowaną dystrybucją tych dóbr pomiędzy poszczególne jednostki [Kwarciański, 2006, s. 100]. Ważnym elementem teorii Rawlsa jest pytanie o kryterium, które ma być podstawą pomiaru nierówności pomiędzy członkami społeczeństwa [Brzeziński, 2001]. Nierówność można mierzyć na różne sposoby – na podstawie indywidualnych użyteczności, różnych koszyków dóbr lub zasobów, dochodu, majątku, wskaźników dostępnych szans, wskaźników podstawowych zdolności itp. Według Rawlsa właściwym wskaźnikiem nierówności jest udział osoby w zasobie społecznych dóbr pierwotnych.

WYZNACZENIE WŁAŚCIWEJ PRZESTRZENI SPRAWIEDLIWOŚCI

Obaj polemisci – zarówno Sen, jak i Rawls – zgadzają się, że uwagi krytyczne dotyczące teorii sprawiedliwości jako bezstronności, które pojawiły się w toku toczonych przez nich dyskusji mają istotne znaczenie dla określenia i zrozumienia właściwej przestrzeni sprawiedliwości, mimo różnic co do przyjmo-

wanych przez autorów założeń i wynikających z nich tez [Kwarciański, 2006, s. 100]. Rawls docenia siłę argumentów Sena, twierdząc zarazem, że ich trafność ogranicza się jedynie do rozwiązywania problemów dotyczących zabezpieczenia potrzeb zdrowotnych i medycznych – w sytuacji chorób i wypadków. W takich przypadkach podejście Sena skoncentrowane na możliwościach realizacji pożądanego poziomu życia jest uzasadnione i stanowi istotne uzupełnienie koncepcji dóbr pierwotnych [Rawls, 1982, s. 159–186]. Nie można jednak tej koncepcji całkowicie zanegować, ponieważ przypadki zróżnicowań kondycji zdrowotnej (choroby, upośledzenia) nie są rozpatrywane na etapie sytuacji pierwotnej, która ma kluczowe znaczenie dla teorii sprawiedliwości jako bezstronności. Sen uznając wkład Rawlsa w rozpoznanie istoty sprawiedliwości, stwierdza, że jego własna koncepcja, tj. skupienie uwagi na ludzkich możliwościach może być traktowana jako rozszerzenie (uzupełnienie) Rawlsa podejścia skoncentrowanego na dobrach pierwotnych. Noblista przesuwa jednak zdecydowanie środek ciężkości z dóbr pierwotnych na to, co dzięki ich użyciu ludzie mogą osiągnąć, tym samym sytuuje te dobra w sferze środków do celu. Jedynie w tej roli jest skłonny je zaakceptować, natomiast nie mogą one stanowić wyznacznika właściwej przestrzeni sprawiedliwości.

Próbując rozstrzygnąć kwestię, co jest właściwą przestrzenią sprawiedliwości – dobra pierwotne czy możliwości – należy m.in. ludzkie możliwości odnieść do koncepcji człowieka, rozumianego jako osoba moralna. Istotne jest w tym kontekście założenie Rawlsa dotyczące koncepcji osoby jako wolnego i równego obywatela, który ma zdolność poczucia sprawiedliwości i samodzielnego formułowania celów życiowych. Wynika z tego, że obywatele w sytuacji pierwotnej byłiby, z definicji, wyposażeni w podstawowe ludzkie zdolności. Zasadnicza nierówność tych zdolności zachodząca między jednostkami byłaby wykluczona na mocy założeń teorii sprawiedliwości jako bezstronności również z tego powodu, że w sytuacji zaistnienia takich nierówności jednostki te nie byłyby już w stanie kooperować między sobą jako wolni i równi obywatele. Pojęcie równości w teorii Rawlsa odnosi się nie tylko do dóbr pierwotnych, ale również do dwóch moralnych władz (zdolności poczucia sprawiedliwości i samodzielności w formułowaniu celów), które powodują, że osoby są zdolne współpracować z innymi ludźmi. Posiadając władze moralne ludzie mają również zbliżone do siebie możliwości realizacji pożądanego poziomu życia [Kwarciański, 2006, s. 103].

Sen odnosi się krytycznie do przeceniania przez Rawlsa znaczenia dóbr pierwotnych, kosztem pomijania możliwości. Podstawę ludzkich możliwości stanowią również ludzkie zdolności, czyli posiadane przez ludzi władze moralne – ten aspekt pojawia się także w teorii Rawlsa. Generalnie krytyka Sena podkreśla konieczność koncentrowania się na ludzkich możliwościach przez ukazywanie różnego rodzaju upośledzeń (społecznych wykluczeń) niektórych jednostek. Przez to wskazuje na nierówności w podziale naturalnych dóbr pierwotnych. Zdaniem Sena, skupienie się przez Rawlsa na społecznych dobrach pierwotnych

ogranicza możliwości niektórych członków społeczeństwa [Kwarciański, 2006]. Koncentracja Rawlsa na społecznych dobrach pierwotnych wynika z konieczności zapewnienia bezstronności warunków wyboru zasad sprawiedliwości. Warunkiem bezstronności jest taki stan sytuacji pierwotnej, w którym ludzie ustalający zasady sprawiedliwości nie mogą brać pod uwagę i wykorzystywać swoich naturalnych zdolności. Zabezpiecza to przed uprzywilejowaniem jakichkolwiek osób. Zakłada się jednocześnie, że każda osoba posiada minimum zdolności, które umożliwiają jej współpracę z innymi przy wyborze zasad sprawiedliwości [Kwarciański, 2006, s. 104]. Sen takie założenie – o posiadaniu minimum zdolności do współpracy – uważa za niemożliwe ponieważ zawsze znajdują się jednostki niezdolne do społecznej kooperacji na zasadzie wolnego i równego partnerstwa. Wskazania Sena na znaczenie naturalnych dóbr pierwotnych przemawiają za tym, aby uwzględniać owe dobra przy tworzeniu podstaw sprawiedliwego porządku społecznego. Owo uwzględnianie powinno nastąpić w sytuacji pierwotnej lub na którymś z kolejnych etapów budowy sprawiedliwego społeczeństwa. Zgodnie z tym przesunięciem akcentu z sytuacji pierwotnego wyboru na kolejne etapy ustanawiania sprawiedliwego ustroju społecznego, przesunięciu ulega również zasadnicze dla obu teorii pojęcie wolności. Ważna różnica między obu filozofami polega na tym, że Rawls kładzie nacisk na wolność wyboru celów, a Sen na wolność realizacji tych celów.

Jeśli przyjąć założenie, że każde pojęcie sprawiedliwości ma u podstaw jakąś koncepcję równości (czyli zasadę traktowania ludzi w jakimś aspekcie równo) to należy stwierdzić, że tym aspektem są dla Sena ludzkie możliwości, a dla Rawlsa dobra pierwotne [Kwarciański, 2006, s. 104]. Przytoczone przez Sena argumenty w toku krytycznej analizy koncepcji dóbr pierwotnych zdają się przemawiać za tym, że właściwej podstawy (przestrzeni) sprawiedliwości nie mogą stanowić wyłącznie społeczne dobra pierwotne. Określenie właściwej przestrzeni sprawiedliwości jako przestrzeni ludzkich możliwości jest bardziej adekwatne, niż perspektywa dóbr pierwotnych, gdyż pozwala na uwzględnienie większej liczby uwarunkowań (tj. informacji dotyczących zarówno społecznych, jak i naturalnych dóbr pierwotnych) przy formułowaniu ocen w kategoriach sprawiedliwości.

ZAKOŃCZENIE

Skoncentrowanie uwagi na koncepcjach sprawiedliwości wypracowanych przez J. Rawlsa i A.K. Sena jest istotne za względu na znaczenie i pozycję obu filozofów we współczesnym dyskursie z zakresu etyki, filozofii społecznej i ekonomii oraz z powodu oryginalności podejść teoretycznych zaproponowanych przez obu autorów. Ukazanie tych koncepcji w perspektywie porównawczej pozwala, w zakończeniu, odnieść się do nich w celu dokonania pewnych uogólnień i wskazania zasadniczych obszarów polemiki i kontrowersji wokół pojmowania istoty sprawiedliwości przez J. Rawlsa i A.K. Sena.

Z teorii sprawiedliwości jako bezstronności wynika, że: naczelną zasadą Rawlsa jest równość, a konkretnie równość wszystkich dóbr pierwotnych. Na poziomie ogólnej zasady autor *Teorii sprawiedliwości* skupia swoją uwagę nie na wtórnej redystrybucji dochodów, lecz na podziale pierwotnym. Jest przekonany, że każde odstępstwo od zasady równości – zarówno dochodów, jak i bogactwa, a także wolności i równości szans – ma być rozważane z punktu widzenia korzyści dla najbiedniejszych. Dla Rawlsa zwrot z korzyści dla najbiedniejszych może być pojmowany na dwa sposoby. Po pierwsze, jako usprawiedliwienie nierówności o charakterze produkcyjno-motywacyjnym, a więc nierówności wynagrodzeń, żeby osiągnąć większą efektywność produkcyjną. Po drugie, jako dawanie więcej tym, którzy nie z własnej winy żyją w niedostatku lub narażeni są na bariery uniemożliwiające korzystanie z autentycznie równych szans [Kowalik, 2009, s. 192–196].

Podejście Sena do sprawiedliwości dystrybucyjnej różni się od innych teorii sprawiedliwości (w tym od teorii Rawlsa) w kilku podstawowych wymiarach. Cechami charakterystycznymi jego ujęcia są: po pierwsze – wyraźne akcentowanie realnego życia i ludzkiej wolności, po drugie – połączenie odpowiedzialności z posiadaną władzą, po trzecie – preferowanie relatywizującego (porównawczego) ujęcia sprawiedliwości ponad ujęcie absolutyzujące (transcendentalne), po czwarte – przyjęcie w swoich analizach sprawiedliwości perspektywy globalnej. Wielowymiarowość propozycji Sena sytuuje jego koncepcję na pograniczu przynajmniej trzech dyscyplin, tj. ekonomii, filozofii i prawa [Kwarciński, 2011].

Dokonując podsumowania głównych tez Rawlsa i Sena w kontekście ich polemiki wokół właściwej przestrzeni sprawiedliwości należy wskazać na kilka istotnych wymiarów różnic i kontrowersji. Przedmiotem zainteresowania w teorii Rawlsa jest podstawowa struktura społeczna, a w koncepcji Sena uwaga skupiona jest na poszczególnych osobach (perspektywa jednostkowa). Rawls próbuje rozwiązać problemy wynikające z faktu, że niektórzy ludzie mają nieuprawnione (nadmierne) korzyści, a Sen największy problem widzi w tym, że niektórzy ludzie żyją poniżej dopuszczalnego, minimum egzystencji. Każdy z autorów postuluje inny rodzaj równości – dla Rawlsa jest to równość szans (możliwość posiadania dóbr), dla Sena jest to równość możliwości przekształcania dóbr w cele. Koncepcja społeczeństwa rozwijana przez Rawlsa przedstawia wizję społeczeństwa idealnego, dobrze urządzonego [Brzeziński, 2001; Dyszy-Graniżewska, 2011], Sena natomiast interesuje społeczeństwo rzeczywiste. W każdej teorii występuje inne rozumienie osoby – Rawls mówi o osobie moralnej, tj. zdolnej do posiadania własnej koncepcji dobra oraz poczucia sprawiedliwości. Sen twierdzi, że osoba nie musi posiadać minimum zdolności do współpracy w społeczeństwie. Rozpatrując problem różnicowań międzyludzkich, Rawls akcentuje różnice w życiowych celach jednostek, Sen oprócz różnic w życiowych celach podkreśla także różnice w naturalnym wyposażeniu i możliwościach jednostek. Każdy z filozofów inaczej rozumie wolność, Rawls mówi o wolności wyboru celów, a Sen o wolności realizacji celów (której zakres zale-

ży od możliwości osoby). Rawls koncentruje się niemal wyłącznie na społecznych dobrach pierwotnych, natomiast Sen uwzględnia nie tylko społeczne, ale także naturalne dobra pierwotne (np. zdrowie). Dla Rawlsa zmienną istotną w wyznaczaniu właściwej przestrzeni sprawiedliwości są dobra pierwotne, Sen za właściwą przestrzeń sprawiedliwości uznaje ludzkie możliwości.

Trudno rozstrzygnąć któremu z polemistów przyznać rację w określaniu istoty sprawiedliwości. U Sena niewątpliwie cenne jest przesunięcie uwagi z samych dóbr pierwotnych (przecenianych przez Rawlsa) na sferę ludzkich możliwości przekształcania ich w pożądane cele. Wydaje się, że w rozpatrywaniu problematyki sprawiedliwości właściwsza jest, preferowana przez Sena, perspektywa jednostkowa (sytuacja konkretnych ludzi), niż perspektywa całościowa, to jest wymiar struktury społecznej, za którym opowiada się Rawls. Uwzględniając zastosowaną w polemice z Rawlsem argumentację Sena, popartą licznymi przykładami, należy zgodzić się z jego sugestią, aby wyznaczając właściwą przestrzeń sprawiedliwości uwzględnić przede wszystkim ludzkie możliwości, ponieważ umożliwia to dokonywanie ocen w kategoriach sprawiedliwości zrelatywizowanych (odniesionych) do sytuacji konkretnych osób.

BIBLIOGRAFIA

- Brzeziński M., 2001, *Koncepcja sprawiedliwości Johna Rawlsa* [w:] *Dziesięć lat transformacji gospodarki polskiej*, red. T. Żylicz, Nowy Dziennik, Warszawa.
- Dyszy-Graniszevska M., 2011. *Podstawowe założenia teorii sprawiedliwości Johna Rawlsa* [w:] *Sprawiedliwość w kulturze europejskiej*, red. W. Kaute, T. Słupik, A. Turoń, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Katowice.
- Kowalik T., 2009, *www.Polska transformacja.pl*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., Warszawa.
- Kwarciański T., 2006, *Możliwości czy dobra pierwotne?. Dyskusja Amartyi Sena z Johnem Rawlsem na temat właściwej przestrzeni sprawiedliwości*, „Roczniki Filozoficzne”, t. LIV, nr 1.
- Kwarciański T., 2011, *Równość i korzyść. Amartyi Kumar Sena koncepcja sprawiedliwości dystrybucyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- Rawls J., 1971, *Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge; wyd. pol. *Teoria sprawiedliwości*, 1994, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, PWN, Warszawa; 2009 – II wyd. pol., tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, S. Szymański, PWN, Warszawa.
- Rawls J., 1982, *Social unity and primary goods* [w:] *Utilitarianism and beyond*, A.Sen, B. Williams eds., University Press. Cambridge.
- Rawls J., 1998, *Liberalizm polityczny*, tłum. A. Romaniuk, PWN, Warszawa.
- Sen A.K., 2009, *The Idea of Justice*, University Press, Harvard.
- Sen A.K., 1980, *Equality of What?* [w:] *Tanner Lectures on Human Values*, ed. S.M. McMurrin, University of Utah Press, Cambridge University Press, Salt Lake City, Cambridge.
- Sen A.K., 2000, *Nierówności. Dalsze rozważania*, tłum. J. Topińska, Znak, Kraków.

Streszczenie

Analizy i rozważania filozoficzno-polityczne i społeczno-ekonomiczne dotyczące sprawiedliwości cechuje duża różnorodność. Wielość ujęć i perspektyw wynika nie tylko z faktu złożoności samego pojęcia, ale także z tego, że kwestia sprawiedliwości stanowi centralne zagadnienie dla odmiennych od siebie nurtów myślenia z zakresu teorii moralnej, teorii państwa i prawa, a także ekonomii. W świecie, gdzie istnieje ograniczona ilość dóbr określenie zasad ich sprawiedliwego podziału ma fundamentalne znaczenie. Ten fakt jest jednym z elementów uzasadniających ważność podjęcia problematyki sprawiedliwości dystrybucyjnej. W szerszym wymiarze poznawczym analiza zagadnienia sprawiedliwości jest interesującym obszarem badań i refleksji także dlatego, że jest ono centralnym pojęciem ze sfery wartości tworzącym podstawę ładu społecznego. Odpowiedzi na pytanie o istotę sprawiedliwości osadzone są i wywiedzione z systemów wartości. Wartości z kolei są elementem kultury, którą tworzą i od której zarazem zależą. Kierunek i dynamika ewolucji poszczególnych składników kultury uwarunkowane są historycznymi przemianami w tej kulturze oraz tym, jak zmienia się świat ludzkich wartości, pojęć, idei i norm. Sposób pojmowania sensu i znaczenia pojęcia sprawiedliwości kształtuje się w zależności od tego, jakie w danej kulturze dominuje rozumienie prawa, moralności, religii.

W niniejszym artykule skupiono się na teoriach sprawiedliwości dystrybucyjnej Johna Rawlsa i Amartyi Kumar Sena, jako próbach wypracowania teoretycznych podstaw optymalnego mechanizmu podziału dóbr w społeczeństwie. W kontekście narastających nierówności społeczno-ekonomicznych we współczesnym świecie jest to zagadnienie doniosłe zarówno w wymiarze teoretycznym, jak i praktycznym. W opracowaniu przedstawiono zasadnicze elementy koncepcji teoretycznych J. Rawlsa i A.K. Sena w ujęciu analityczno-porównawczym, podejmując próbę odpowiedzi na pytanie, która koncepcja stwarza większe szanse na sprawiedliwy podział dóbr i ograniczenie skali nierówności społeczno-ekonomicznych.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość dystrybucyjna, dobra pierwotne, możliwości, nierówności

Social-Economic Inequalities and Concepts of Distributive Justice Amartya Kumar Sen and John Rawls*Summary*

Analysis and discussions of philosophical-political and socio-economic discourse on justice are characterized by great diversity. The multiplicity of approaches and perspectives stems not only from the fact of the complexity of the concept itself, but also from the reason that the question of justice is a central issue for differing from each other various currents of thought in the field of moral theory, the theory of state and law and economics. In a world where there is a limited amount of goods the definition of conditions of their fair division is of paramount importance. This fact is one of the elements justifying the importance of undertaking the issues of distributive justice. In the broader dimension of the cognitive analysis of the problem of justice, it is an interesting area of research and reflection also because it is the central concept from the realm of values creating a basis for social order.

Answers to the question about the essence of justice are embedded and derived from values. The values in turn are part of culture, which is formed and on which both depend. The direction and dynamics of the evolution of the individual components of culture are conditioned by the historical changes in the culture and dynamics of change in the world of human values, concepts, ideas and norms. Way of understanding the meaning and significance of the concept of justice is

variable depending on what is the dominated understanding of the law, morality and religion in a given culture.

This paper focuses on theories of distributive justice of John Rawls' and Amartya Kumar Sen's, as attempts to develop a theoretical basis for the optimal mechanism of distribution of wealth in society. In the context of increasing global socio-economic inequalities in the world today it is an important issue both in theoretical and practical dimension. The paper presents the essential elements of theoretical concepts of J. Rawls and AK Sena in terms of analytical and comparative attempt to answer the question of which concept creates more chances for a fair distribution of wealth and reducing the scale of socio-economic inequalities.

Keywords: distributive justice, primary goods, capabilities, inequalities

JEL: D63